

ADRIAN ANDREI RUSU

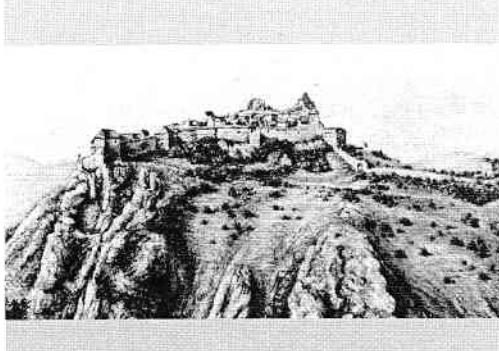
RÂȘNOV – ARX SUPREMA
STUDII ISTORICE ȘI ARHEOLOGICE
PRIVITOARE LA CETATE

Au colaborat:

OANA TODA

ANA MARIA GRUIA

FRANCISC PAP (†)

CUPRINS

CUVÂNT DE-NCEPUT	7
I. PARCURSURI VECHI ȘI REALITĂȚI TRISTE (ÎN LOC DE INTRODUCERE)	10
I. 1. Cine, cum și cât a înțeles din istoria monumentului	10
I. 2. Avatarurile cetății	16
I. 3. Avatarurile arheologiei	26
II. COMPONENTELE ARHITECTONICE ȘI DE UTILITATE	49
II. 1. Începuturile cetății	49
II. 2. Vechea inimă a cetății – Turnul gotic	103
II. 3. Reînnoirile generale din secolele XVI–XVII	115
II. 4. Turnul cu muchie în ax și vechile sale dotări	148
II. 5. Târgul dintre ziduri (sau nedrept numita „cetate țărănească”)	173
II. 6. Capelele din cetate	202
II. 7. Reconstituirea unui peisaj istoric: rețeaua rutieră a cetății (Oana Toda)	216
III. ANALIZA MATERIALULUI ARHEOLOGIC	236
III. 1. Urme de ateliere	237
III. 2. Podoabele și accesoriiile vestimentare	240
III. 3. Uneltele	244
III. 4. Vasele și recipientele metalice, din sticlă și os	252
III. 5. Metalele pentru construcție și accesoriiile de mobilier	259
III. 6. Mijloacele de transport și harnașamentele	266
III. 7. Armele	270
III. 8. Piese și componente de piese neidentificate	278
III. 9. Sticlăria și ceramica de construcție	278
III. 10. Sobe și cahle din cetate (în colaborare cu Ana Maria Gruia)	280
III. 11. Piesele ceramice speciale	303
III. 12. Vesela ceramică	304
III. 13. Materiale organice	308
III. 14. Monede și tezaurul Turnului Bători (Francisc Pap)	308
IV. BIBLIOGRAFIA ISTORICĂ A RÂȘNOVULUI (OANA TODA)	412
V. LISTA ABREVIERILOR	424
INDICE GENERAL	426

I. PARCURSURI VECHI ȘI REALITĂȚI TRISTE (ÎN LOC DE INTRODUCERE)

Orașul Râșnov este situat la limita nord-nord-vestică a Masivului Postăvarul, subunitate a Munților Timișului, parte integrantă a Carpaților de Curbură. Formațiunea în care s-a cuibărit este identificată prin Depresiunea Brașovului și versantul nordic, abrupt, al Munților Bucegi, iar la est și vest este încadrată de două văi cu rolul unor culoare de comunicație, Valea Bârsei, respectiv cea a Timișului. În nord-vest, limita masivului muntos este reprezentată de povârnișurile care înaintează spre zona depresionară și de culoar, fiind deseori conectate prin șei. Ultimele sunt elemente propice mai ales pentru dezvoltarea unor căi de comunicație fără vehicule. Din punct de vedere geologic, masivul muntos este alcătuit din calcare și conglomerate, înglobând gresii, relativ ușor de modelat atât natural, cât și pe cale antropică.

Încă foarte prezentabila cetate se conturează de departe, pe un masiv calcaros ridicat cu circa 150 m deasupra orașului. Suprafața totală a cetății este aproximată la 15.282,66 m², la care ar putea fi adăugate spre protejare, în viitorul apropiat, zone cu valuri de pământ dinspre nord și accesele dinspre est. Prin felul cum arată astăzi, cetatea Râșnov este o aglomerare de construcții diverse. Ansamblul a evoluat în răstimpul secolelor XIV–XVII, după care a început să se degradeze în ritmuri naturale lente sau ajutat de forme bizare de remodelare, generate energic de către un aventurier italian. Drept urmare, ceea ce a rămas vizibil sunt parțial acumulări istorice. Altele sunt rezultatul a câțiva ani de incisivă intervenție pervertitoare, posibilă în condițiile crevaselor legislative, amortirii instituțiilor de stat și a complicității vinovate a funcționarilor din ele.

I. 1. CINE, CUM ȘI CÂT A ÎNȚELES DIN ISTORIA MONUMENTULUI

Ca orice fel de sistem de o atare mărime, cetatea are o istorie îngrămădită. Decelarea ei a fost operată așa precum a fost făcută la majoritatea monumentelor

istorice, adică mereu trunchiat, dar poate cu mai mult noroc și ceva mai multe pagini acoperite de înțelepciuni. Fazele ei principale au fost „povestite” într-o manieră care a lăsat urme adânci asupra scrisului istoric care a urmat. Încă de la începuturi ele au fost grefate adânc de două clasificări generale. Posibilitatea de a fi început ca o cetate teutonă, de lemn, a apărut devreme, s-a fixat prin cea mai bună monografie germană⁴ și s-a menținut mai mult decât o simplă ipoteză, cu prea multe antecedente istoriografice, decât ca o adâncă convingere⁵. Nu s-a putut invoca niciodată mai mult decât o poziție strategică care ar fi fost pasibilă pentru o asemenea construcție. Repetăm însă, împreună cu o listă lungă de istorici critici, că lista fortificațiilor teutone nu are nici cea mai mică șansă să treacă dincolo de speculații, din simplul motiv că numele acelor cetăți nu a fost niciodată așternut pe vreun hrisov conservat până astăzi⁶. Cu alte cuvinte, istoria teutonică este majoritar speculativă și fără sprijin în materialitatea monumentului; nici la Râșnov, nici în alte cetăți din Țara Bârsei ori de dincolo de Carpați.

Următoarea este ideea că s-ar fi metamorfozat ori chiar s-a edificat de la început ca o cetate țărănească⁷. Statutul deținătorilor a fost coborât la caricatură, chiar știindu-se mereu că Râșnovul nu a fost un sat plin de țărani. Un text german de înregistrat pentru mesajele sale a apărut în 1956, mizând exagerat nu atât pe conținutul, cât mai mult pe sintagma-etichetă a „cetăților țărănești”⁸. Pentru un autor ca Juliana Fabritius-Dancu, înscrisă în prelungirea istoriografiei săsești, Râșnovul a fost numai o asemenea întăritură⁹. Eticheta, în continuă motivare ideologică marxistă, a respins tranșant ideea cetății teutone¹⁰. Aceasta pentru că nici cavalerii germani nu erau prea favorizați în listele de simpatie ale istoricilor înregimentați comunismului. Deturnarea istoriei monumentelor începuse să se conceptualizeze astfel încât să prindă consistență „contribuția maselor populare făuritoare de istorie”. Cum se va vedea, chiar respingând întemeierea ori folosirea Râșnovului de către călugării militari, era prea timpuriu să se califice automat monumentul drept un produs social invers.

⁴ R. Kühlbrandt, *Die Rosenauer Burg*, în vol. *Das Burzenland*. IV/1. Kronstadt, 1929, p. 76. Cu antecedente la Fr. Philippi, *Die deutschen Ritter im Burzenlande*, în *Programm des evangelische Gymnasiums zu Kronstadt 1860–61*, Brașov, 1861, p. 56–57.

⁵ J. Römer, *Eine Bauernburg*, în *Von der Heide*. Timișoara, 6, nr. 6, 1914, p. 16–18; H. Phleps, *Auf Spuren der ersten Bauten des deutschen Ritterordens im Burzeland in Siebenbürgen*, în *Zeitschrift für Bauwesen*, 1927, Heft 7–9, *separatum*; A. Marienburg, *Die reste der Ritterburgen und Kirchenbefestigungen*, în *Unterhaltungsblatt für Geist, Gemüth und Publizität*, Brașov, nr. 19, 1937, p. 150–152; E. Micu, *Cetatea țărănească a Râșnovului*. Brașov, 1969; R. Popa, *Kreuzritterburgen im Südosten Transsilvaniens*, în *IBI Bulletin*, 47/2, 1990/1991, p. 111; H. Fabini, *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen*. I. Hermannstadt-Heidelberg, 1998, p. 619. Vezi și B.F. Popovici, *Cetatea de dinaintea cetății Bran. O poveste a poveștilor*, în *Almanah. Istoria Brașovului în revista Astra. 2010–2020*. Brașov, 2020, 124–17; A.A. Rusu, „Vânătoarea” după cavalerii teutoni în Transilvania și vecinele ei, în *loc. cit.*, p. 284–294; A. Sófalvi, I. Feld, *Die Burgenbautätigkeit des Deutschen Ordens im Burzenland*, în *Burgen und Schlösser*, 1, 2020, p. 17.

⁶ Pentru problema cetăților teutone din Țara Bârsei, vezi A.A. Rusu, *Die Frage der vom Deutschen Orden im Südosten Siebenbürgen errichteten Burgen*, în *Castrum Bene*. 5. Gdansk, 1996, p. 165–172; Idem, *Castelarea carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII–XIV)*. Cluj-Napoca, 2005. p. 434–443; Idem, *Die Burgen des Deutschen Ordens im Burzenland. Zu hohe Erwartungen an eine Forschungsfrage?* în vol. *Generalprobe Burzenland. Neue Forschungen zur Geschichte des Deutschen Ordens in Siebenbürgen und im Banat*. Hg. K. Gündisch. Köln – Weimar – Wien, 2013, p. 79–95.

⁷ Fr. Teutsch, *Unsere Burgen*, în *Jahrbuch des siebenbürgischen Karpathenvereins*, 4, 1884, p. 41; V. Roth, *Die deutsche Kunst in Siebenbürgen*. Berlin – Hermannstadt, 1934, p. 65; K. Horedt, *Zur siebenbürgische Burgenforschung*, în *Südost-Forschungen*, VI, 1941, p. 38.

⁸ Fr. Killyen, *Die Bauernburg Rosenau*, în *Neue Literatur*. Timișoara, 6, nr. 3, 1956, p. 105–111.

⁹ *Bauern und Burgen des Burzenlandes*, în *Komm mit '78*. București, 1978, p. 91–92.

¹⁰ O. Velescu, *Cetăți țărănești din Transilvania*. București, 1964, p. 34.

Aceasta pentru că majoritatea suratelor unei astfel de cetăți păreau a se fi validat cu circa două secole mai târziu. Calificarea țărănească a prins adânc, până în toate actele oficiale¹¹ și s-a mutat în istoriografia europeană¹². Demersurile pentru modificarea acestor judecăți continuă până în zilele noastre¹³ și, din păcate, chiar după editarea acestui volum care încearcă să modifice optica înrădăcinată și falsă, nu vor fi complet înlăturate. Chiar schimbarea denumirii patrimoniale se anunță a fi un act de renunțare la comoditatea administrativă, în acest caz oricând justificată prin ideea că mereu va exista ceva „mai important decât asta”!

După monografia produsă la finele secolului XIX, semnată de către doi autori (Julius Gross și Ernst Kühlbrandt)¹⁴, s-au adăugat încontinuu opinii-sentințe care nu au ajutat, cu adevărat, mai buna sa cunoaștere sau înțelegere. Alte idei valoroase trebuie mereu filtrate. Mai reținem doar descrierile din anul 1907 ale cetății¹⁵. Fridrich Wilhelm Seraphin susținea că imaginea cetății corespundea secolului XVII, doar în Cetatea de jos aflându-se elementele mai vechi. Numele turnurilor erau cele pe care le moștenim și astăzi în bună parte, cu mici diferențe nu lipsite de importanță (Turnul [!] îngrijitorului, Turnul [!] preoților, turnurile pentagonale și triunghiulare, Turnul armelor). Precum se observă, două clădiri au fost ulterior degradate, fie pentru că nu mai semănau cu niște turnuri, fie pentru că păreau a nu se potrivi cu deținătorii. Este important de menționat faptul că în perioada interbelică, istoricii grupați în jurul nucleului muzeului Țării Bârsei au pus tuturor la dispoziție un plan general deosebit de util și valoros (**Fig. 1**). Pe acesta nu s-au marcat niciun fel de evoluții istorice.

Walter Horwath, cunoscutul arhitect care a făcut din fortificații principalele sa preocupare intelectuală, admitea numai preluarea de către țărani a unei cetăți anterior înălțate¹⁶, ceea ce însemna un pas important în acceptarea altor variante de debut ale istoriei sale. Alți autori s-au raliat apoi la teza sa¹⁷, dar nu au găsit ipoteze potrivite pentru identitatea stăpânilor „pre-țărani” ai Rășnovului. Tot Walter Horwath împărțea cetatea în trei subsansambluri: „Cetatea veche”, „Cetatea nouă” și așa-numita „Grădină”¹⁸. Pentru el, cetatea veche a fost un nucleu nedelimitat clar, din jurul capelei luterane (capela din grădină nu era pe atunci cunoscută), iar cea nouă era presupusă prin extensiunea de vest, din jurul „fântânii” (= cisternei). Cetatea de jos, cu Turnul Bători sau turnul vechi, împreună cu dubla linie de șanțuri din nord, conturau un „Vo(r)burg” al cetății vechi și i se păruseră caracteristice unei cetăți țărănești. Cu toate acestea, Horwath a adăugat repede că, în fapt, celelalte cetăți bisericesti săsești, cu care era tentat a face comparații, duceau lipsă tocmai de un asemenea aranjament complicat, iar lipsa bisericii parohiale din mijlocul construcțiilor era mai mult decât

¹¹ Calificarea de evidență de la Ministerul Culturii este „Cetatea țărănească Rășnov”, cod LMI/2004 BV-II-a-A-11755. Cum vom vedea mai departe, arhitecții au mai contribuit aleatoriu și la alte botezări de componente din cetate.

¹² Vezi, spre ex. M. Plaček, *Opevnění ochraně širší ve středověku*, în *Sborník*, 11, 2013, p. 31–32, 34, obr. 11 (după T.O. Gheorghiu).

¹³ A se vedea A.A. Rusu, *A Critical approach to 'peasant fortifications' in medieval Transylvania*, în *Castrum Bene*, Lubljana, 12, 2014, p. 189–198; Idem, *Dicționar de castelologie*. Cluj-Napoca, 2020, p. 84.

¹⁴ J. Gross, E. Kühlbrandt, *Die Rosenauer Burg*. Herausgegeben vom Ausschuss des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Wien, 1896. Un alt Kühlbrandt, R., va rezuma, în 1929, câteva pagini despre cetate (*Die Rosenauer Burg*, în vol. *Das Burzenland*. IV. *Die Dörfer des Burzenlandes*. Teil 1. Kronstadt, 1929, p. 73–77).

¹⁵ Fr. W. Seraphin, în *Karpatenrundschau*, 1907, cu rezumat la R. Bergel, *Rosenau. Ein Heimatbuch*. III. [Secheim-Jugendh.], 1982, p. 126.

¹⁶ W. Horwath, *Die fünf festen Plätze und das castrum munitissimum der Deutschrömer*, în vol. *Das Burzenland*. III/1, Kronstadt, 1929, p. 40.

¹⁷ A. Prox, *Die Burgen des Burzenlandes*, în *Siebenbürgische Archiv*, 1, 1962, p. 38, 61.

¹⁸ W. Horwath, *Die fünf festen Plätze...*, p. 40.

evidentă. Să notăm rapid că, deși pare insolită, utilizarea unei grădini înconjurate de ziduri de curtină nu era tocmai o supoziție fără temei. Doar că ea a fost aproape exclusiv un atribut al unor fortificații particulare, în general aparținătoare unor potențați, pentru care forma de loisir conținea și utilizarea unei grădini protejate. Este adevărat că o asemenea grădină se afla, cel mai des, în afara zidurilor fortificațiilor majore. Dacă ne-am referi, de pildă, numai la grădinile alăturate cetății Alba Iulia, folosite mai întâi de către episcopii catolici, apoi, prin preluare, de către principii Transilvaniei, am dispune de o nouă înțelegere a lucrurilor.

Fără să comenteze deloc proprietatea denumirii pe care a cules-o de la localnici, același Horwath afirma că partea de jos a cetății Râșnovului este una dintre cele mai vechi¹⁹. A publicat, de asemenea, un plan în care evoluțiile arhitectonice nu erau detașate clar, plan care a rămas până astăzi cel mai des folosit.

Este încă important de menționat faptul că tot Walter Horwath a oferit o mică sinteză asupra componentelor de construcție care se aflau în bisericile fortificate din Țara Bârsei, sinteză care s-a bucurat de prea puțină atenție și evaluare corectă²⁰. Din textul său rezultă însă că nu am avea ce elemente anume să manevrăm pentru prima etapă de funcționare a Râșnovului. Perioada antebelică a studiilor se încheia cu sinteza lui Kurt Horedt²¹, care nu introducea nimic nou în discursul său. La scurt timp după aceea, o altă sinteză, a lui Alfred Prox²², nu aducea nici ea ceva esențial sau demn de folosit acum.

Din păcate, J. Gross, E. Kühlbrand și W. Horwath au fost ultimii cercetători care s-au ocupat mai temeinic de monument. Cum vom observa, după ei, am înregistrat relevee din ce în ce mai proaste și doar opinii punctuale, nimic însă coerent sau sistematic. După ei, am înregistrat doar referiri germane punctuale răzlețe²³, fără nimic inovator. Au urmat perioadele în care, fără cenzura criticii științifice, arborescența părerilor accidentale a devenit de necontrolat. S-a dovedit că pentru mai toată lumea, reîntoarcerea în teren părea a-și fi pierdut total rosturile. Se poate pricepe că fără documente de arhitectură ori măcar imagini detaliate mai numeroase, orice fel de contribuție nu putea fi decât parțială ori chiar impresionistă.

O amplă monografie locală, apărută din strădania lui Reihard Bergel, a rămas într-o formă multigrafată²⁴ și nu a ajuns la cunoștința istoricilor. În privința cetății, nu a adus contribuții de luat aminte. Ultima abordare integrată a istoriei Râșnovului și a monumentelor sale este cea a lui Hermann Fabini. Autorul a susținut că alături de alte câteva, cetatea a fost ridicată de mai multe comunități²⁵. Din păcate, acestea nu sunt indicate ori sugerate, ceea ce ne face să trebuiască să urmărim

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ W. Horwath, *Die Kirchenburgen. 1. Die Anlage der Burzenländer Kirchenburgen*, în vol. *Das Burzenland. IV. Die Dörfer des Burzenlandes*. Kronstadt, 1929, p. 99–113.

²¹ *Zur Siebenbürgische Burgenforschung*, în *Südostforschungen*, München, 6, 1941, p. 587.

²² A. Prox, *Die Burgen des Burzenlandes*, în *Siebenbürgische Archiv*, 1, 1962, p. 56–57.

²³ Vezi printre altele, H. Zimmermann, *Kreuzritter in Siebenbürgen*, în vol. *Siebenbürgen und seine hospites Theutonici*. Köln, 1997, p. 187; Idem, *Der Deutsche Orden in Siebenbürgen*. Köln – Weimar – Wien, 2000; Idem, *Der Deutsche Orden in der Geschichtsschreibung*, în vol. *Generalprobe Buezenland. Neue Forschungen zur Geschichte des Deurschen Ordens in Siebenbürgen und im Banat*. Köln – Weumar – Wien, 2013, p. 206. Cităm, pentru integrarea în marea literatură nouă, cu impact european, opiniile din *Bayern – Ungarn Tausend Jahre. Bajorország és Magyarország 1000 éve*. Augsburg, 2001, p. 148–149, unde Râșnovul este socotit o cetate de refugiu. Nu ne propunem să cităm aici lunga listă a bibliografiei tematice. Ea este esențial speculativă și doar ocazional cu referire la Râșnov.

²⁴ *Rosenau. Ein Heimatbuch*. I–III. [Seeheim-Jugenh.], 1978–1982.

²⁵ *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen*. I. Hermannstadt – Heidelberg, 1998, p. XXIII, p. 619. Nu suntem siguri că aceste idei i-au aparținut arhitectului, cât istoricului Gernot Nüssbächer. Cum vom vedea, ideea a plăcut și arhitectului Paul Niedermaier.

alte texte, ale altor autori care au furnizat ideea. Soluția părea/pare destul de provizorie, de scurtă durată și veche, pentru că aproape toate comunitățile săsești vecine au atins performanța de a-și fortifica împrejurimile bisericilor parohiale. Oricum, pentru autorul nostru lipsit de idei originale, dar bine vehiculat în publicațiile anilor din urmă, nu există nici cel mai mic dubiu în a defini cetatea drept țărănească (același „Bauernburg”). Alte scenarii, mai timpurii și fără teutoni, nici nu au mai fost luate în considerare.

Încă de la începuturile ei, literatura maghiară a privit cetatea aproape ca pe o simplă componentă dintr-o suită largă²⁶. O opinie punctuală și neargumentată a fost cea a lui Varjú Elemér, care a socotit că în cetate nu există nimic mai vechi de secolul XV²⁷. Gerő László, întemeietorul castelologiei critice maghiare, a folosit-o doar cu o ilustrație care se dovedește a nici nu reprezenta cetatea noastră²⁸. Ultima abordare maghiară este aproape strict legată de turismul cultural²⁹. Drept urmare, se poate ușor scrie că acest compartiment de preocupare a fost neglijabil. Mai dispunem doar de un studiu de arhivă și necesitate, ieșit din birourile firmei care a lucrat proiectul de fezabilitate³⁰.

Istoriografia românească a fost foarte timidă la debuturile ei. Cea mai veche menționare românească o întâlnim la Silvestru Moldovan³¹. Abia din a doua jumătate a secolului XX scrisul românesc este predominant, dar și foarte selectiv. Tentația monografică a existat și ea, fără să atragă în mod deosebit atenția, prin calitatea sa prea modestă³². În 1937, Octav Șuluțiu a formulat cea mai plastică (falsă) imagine despre utilitatea cetății³³.

Potrivit istoricilor de artă germani, cele mai vechi componente ale cetății ar data din secolul XIV³⁴. Nu regăsim acolo argumentele acestei încadrări. Cu toate acestea, ea a fost discutată și într-un context de cetăți „romanice târzii”, din a doua jumătate a secolului XIII³⁵. Dar de ultima opinie nici că trebuie să ținem seama, având în vedere calificarea, din afara domeniului artei, a celui care avansase catalogarea, tot lipsită de vreo altă argumentare decât impresionistă. Paradoxul este acela că în Turnul armelor se conservau elemente arhitectonice de care s-ar fi putut ține seama în judecări

²⁶ *Magyarország és Erdély eredeti képekben*. I. Darmstadt, 1856, p. 95–96; Kövály L., *Erdélyi építészeti emlékei*. Kolozsvár, 1866, p. 246–247; Könyöki J., *A középkori vár különös tekintettel Magyarországra*. Budapest, 1905, p. 337, 371, 517; Varjú E., *Magyar várak*, 1933, p. 134–135.

²⁷ *Magyar várak*. Budapest, 1932. Punctul de vedere a fost însușit, la fel de neargumentat, de către istoricul de artă Karácsony István, angajat al firmei Arhing Tg. Mureș.

²⁸ *Magyarország váráépítészet*. Budapest, 1955, p. 353: o imagine insolită, dinspre vest.

²⁹ Kiss G., *Erdélyi várak, várkastélyok*. Budapest, 1987, p. 86–89.

³⁰ Semnat de către menționatul Karácsony István. Textul său polemizează cu unele dintre considerațiile unui studiul (raport parțial) arheologic, semnat de către Daniela Marcu Istrate. Trebuie să mărturisim că am înțeles cu greu exprimările din acel text (ex.: „integrat organic prin înșesările de parament”, „imagine planimetrică mai avansată” etc.). Îi lipsește orientarea precisă și sistematică față de componentele arhitectonice, desemnate cu numele lor propriu. Studiul se dovedește mult prea încărcat cu elemente de istorie politică generală, în așa manieră încât nu devine decât o disimulată manieră de a umple niște pagini și a juca un rol nepotrivit dintr-un angrenaj tipizat și decontabil doar pe baza unor texte care nu contribuie cu nimic la îmbunătățirea stării cetății.

³¹ *Ardealul*. I, p. 125–126.

³² E. Micu, *Cetatea țărănească a Râșnovului*. Brașov, 1969.

³³ „Pitorescul sat cu aspect de burg medieval”; „În interiorul cetății sunt camere multe, unde se retrăgea, pe vremuri, tot satul [n.n. – Râșnovul era târg]. Fiecare familie își avea camera [n.n. – casa, de fapt] unde venea direct, ca în vilegiatură, atunci când primejdia se anunța”. Text reproduș după N. Pepene, B.-F. Popovici, V. Ștefănescu, Florina Rusu, *Râșnov – o istorie în imagini*. Brașov, 2006, p. 82. Și alte așteptări de „medievalism tare” sunt de lecturat în același text.

³⁴ V. Roth, *Die deutsche Kunst in Siebenbürgen*. Berlin, 1934, p. 65. Se pare că de aici a pornit inspirația directă a lui V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*. I. *Arta în perioada de dezvoltare a feudalismului*. București, 1959, p. 278.

³⁵ Gh. Anghel, *Cetăți medievale din Transilvania*. București, 1972, p. 36. Menționăm că un asemenea concept este greu de delimitat stilistic din lipsa oricărui detalii.

noi. Însă, după cum o demonstrează realitatea, niciun istoric calificat nu a mai călcat pe acolo. Scuza poate fi găsită în dificultatea de a pătrunde la interior și faptul că până destul de recent nu s-au mai putut face vizite acolo. Când noi înșine am reușit să o facem, am constatat că ne-o luaseră înainte tot felul de „restauratori” amatori, plini de bunăvoință în a pune turnul la dispoziția turiștilor în formule personale.

Vasile Drăguț avansa o opinie non-artistică care particulariza, fără să fie totuși inedită: „chiar dacă cetatea Râșnovului s-a dezvoltat continuu ... ea nu poate fi considerată, ... ca fiind forma de fortificație cea mai caracteristică pentru așezările rurale din Transilvania”³⁶. Obiecțiile sale nu au fost, nici în cazul său, detaliate. Se părea că metoda „opiniilor de autoritate” conta mai abitir decât orice argumentație științifică. Deși Râșnovul și-a amplificat mereu fortificațiile, el nu a fost o fortificație caracteristică unei așezări rurale, ci, cum este evident pentru cine cunoaște superficial istoricul locului, unui târg. Înălțimea poziției sale a fost privită ca o piedică în refugiul rapid al populației constructoare³⁷. Această ultimă cugetare presupune că, alături de mulți alți exegeți, Vasile Drăguț considera cetățile de forma Râșnovului doar de utilitate ocazională (în momentul invaziilor). Că refugiații aveau în cetate o mulțime de case solide, în loc de încropiri de criză și estivale, nu a mai intrat în teoria enunțată, pur și simplu pentru că nu se potrivea cu ea.

Apoi a ajuns să fie clasificată neutru și strict arhitectonic drept cetate cu turnuri de flancare exterioară³⁸, la care, în mod contradictoriu, același principiu constructiv nu s-ar fi respectat³⁹. Era o forțare de tipologizare, cu dorința de a o vedea inclusă în clasa delimitată de glasul care părea cel mai autorizat în epocă (arhitectul maghiar Gerő László). Gheorghe Anghel a fost destul de singular în aceste afirmații, opiniile sale dovedindu-se fără prea multe consecințe în scrisul istoric ce a urmat. În final, autorul la care ne-am oprit a clasificat curtea inferioară drept așa-numită „incintă pentru vite”, comparând-o cu alte situații de la Rupea și Biertan⁴⁰. De la „grădina” folosită de către tradiția săsească, s-a ajuns la degradarea de staul de animale. Cum au evoluat sistemele de fortificare ale cetății, se părea că exista un sâmbure de adevăr, dar localizabil doar în ultima perioadă de funcționare a cetății.

Ștefan Pascu, încă socotit drept un priceput sintetizator de istorie provincială, îi consacra Râșnovului un singur aliniat, în care incinta de sus este socotită partea mai veche⁴¹.

Printre ultimele opinii le invocăm pe cele ale lui Ioan Marian Țiplic⁴². Ca noutate, el făcea deja uz de antecedentele preistorice și de cele dacice ale amplasamentului⁴³, precum și de informațiile generale despre materiale arheologice din secolele XIII–XIV. În baza lor, a admis ca posibilă funcționarea cetății ca fostă bază teutonă, revenind de fapt la o problemă dacă nu închisă, măcar dovedită ca fiind fără ieșire reală. Ca arheolog, nu a obiectat totuși că nu se poate produce/furniza

³⁶ *Arta gotică în România*. București, 1979, p. 114.

³⁷ *Ibidem*, p. 114–115.

³⁸ Gh. Anghel, *Cetăți medievale din Transilvania*. București, 1972, p. 57.

³⁹ *Ibidem*, p. 87. Autorul se află, evident, în propria sa contradicție.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 106.

⁴¹ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*. II. Cluj-Napoca, 1979, p. 229.

⁴² *Organizarea defensivă a Transilvaniei în Evul Mediu (Secolele X–XIV)*. București, 2006, p. 128. Deși pare a fi de acord cu datarea în intervalul cronologic de care se ocupă (mai precis în problematica teutonă!), Râșnovul este totuși absent din repertoriile sale. Ulterior, în varianta în limba germană a aceleiași lucrări (2007), Râșnovul a dispărut cu totul. După aceste variabile, nu mai putem ști cu adevărat ce crede autorul despre cetatea noastră.

⁴³ Datorate cercetărilor și publicațiilor semnate de către Florea Costea.

vreo cronologie de artefacte favorabilă ipotezei teutone, nici la Râșnov, dar nici în altă parte. Pur și simplu pentru că ele nu se puteau data la nivel/pe două decenii.

Vom înregistra, în final, și părerile arhitectei Marina Iliescu, patroana proiectelor de restaurare ori acoperitoarea zburdălniciilor arhitectonice ale italianului cel mușcat de interes pentru cetate. Ea a asimilat unele dintre interpretările noi, fără să citeze nici cea mai mică referință bibliografică verificabilă, alături de treceri în revistă triumfaliste, menite să-i scoată în evidență contribuția personală⁴⁴. Înscrișă în trendul vremurilor noi, arhitectul devenit expert nu mai trebuia să se justifice în scris, dar putea foarte bine remodela monumente cu proiecte desenate, oferite doar unui cerc restrâns de colegi inițiați, care rămân, în cel mai bun caz, ascunse prin arhive. În lectura și în limita înțelegerii sale, nu s-a putut scrie decât tot despre o „cetate țărănească”.

Un eveniment real îl marcăm prin publicarea unei colecții de imagini dedicate locurilor⁴⁵, în care s-au reunit cam toate cele care o conțineau.

Disciplina „castelologiei” a născut pentru prima dată în România o tabără dedicată ei, în două ediții (2009), care a funcționat cu studenți de la Cluj-Napoca, Timișoara, Alba Iulia și Sibiu. Prea scurtă experiență a schimbat doar câteva opinii individuale ale participanților, un alt fel de percepție la categoria fortificațiilor medievale și premoderne, dar nu avea cum să nască specialiști aparte ori dedicați.

După ani întregi de contact și acțiune cu/pe monument, proiecte pentru lucrături ieșite mai mult din birouri, decât din realitatea terenului, autorul acestor pagini mărturisește că i s-a schimbat fundamental optica învățată ori mereu citită despre asemenea tipuri de fortificații și despre conținutul lor. Poate cea mai importantă consecință este prăbușirea completă a conceptului „cetății țărănești”. În ce măsură asemenea acumulare de cunoaștere va răzbate practic, în viitor, este foarte nebulos.

I. 2. AVATARURILE CETĂȚII

De la începuturi, locul s-a învrednicit cu un topic german care desemna o „Insulă a trandafirilor” (Rosenau). Varianta slavo-română (*Rosno*) a apărut și ea timpuriu (1367)⁴⁶. Nu dorim să ne aplecăm asupra acestor denumiri. Ele sunt de domeniul speculativ al lingviștilor.

Istoria cetății a rămas extrem de puțin surprinsă de către documente scrise⁴⁷. Deși s-a afirmat, pe criterii de istoria arhitecturii, că ar data încă din secolul XIII⁴⁸, documentele care să o ateste direct au survenit extrem de tardiv, la aproape două secole distanță. O asemenea datare timpurie trebuia umplută cu ceva și a provocat și introducerea în scenariile care au căutat cele cinci cetăți teutonice din zonă⁴⁹. Lipsită de orice bază, „povestea” ar fi trebuit demult eradicată. Judecând evoluția formelor

⁴⁴ Marina Iliescu, *Cetatea Râșnov: restaurare, valorificare*, în *Haeredibus. Anuarul Sesiunii de comunicări științifice al cetății Oradea*, 1–2, 2005–2006, p. 162–174.

⁴⁵ N. Pepene, B.-F. Popovici, V. Ștefănescu, Florina Rusu, *Râșnov – o istorie în imagini*. Brașov, 2006, p. 35–89.

⁴⁶ *Urkundenbuch*. II. Nr. 722, p. 139–140. În 1384 s-a emis un act muntean pe seama bisericii din Râșnov.

⁴⁷ Un reper de consultat în primă instanță este „scurta cronologie” a Râșnovului. Vezi N. Pepene, B.-F. Popovici, V. Ștefănescu, Florina Rusu, *Râșnov – o istorie în imagini*. Brașov, 2006, p. 6–12.

⁴⁸ E. Kühlbrandt, *Die Rosenauer Burg*, în vol. *Das Burzenland*. IV. *Die Dörfer des Burzenlandes*. Kronstadt, 1929, p. 73–77. Istoriografia săsească a păstrat valabilă această afirmație. Vezi G. Nussbächer, *Aus Urkunden und Chroniken*. IV. Kronstadt, 1994, p. 111. Nici istoriografia românească mai nouă nu a schimbat clișeul. Vezi N. Pepene, B.-F. Popovici, V. Ștefănescu, Florina Rusu, *Râșnov – o istorie în imagini*. Brașov, 2006, p. 6.

⁴⁹ Vezi A.A. Rusu, *Die Frage der vom Deutschen Orden im Südosten Siebenbürgen errichteten Burgen*, în *Castrum Bene*. 5. Gdansk, 1996, p. 165–172; Idem, *Castelarea carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate*

administrative religioase locale, s-a sugerat că locul (nu cetatea!) ar fi format unul dintre decanatele constitutive ale teritoriului teuton⁵⁰. Dar și aceasta a fost o încercare ratată, pentru că nici măcar nu s-au căutat similitudini în formulele pe care aceiași teutoni le-au forjat în Prusia.

În mod cu totul nedrept, nu a fost investigată moștenirea fortificațiilor preistorice⁵¹ și dacice de la Râșnov. Cu toate acestea, cel mai potrivit loc al Cumidavei dacice este pe acest amplasament⁵². Ele au constat dintr-o linie dublă de valuri și șanțuri care delimitau viitoarea Cetate de jos medievală. Cum nu au fost secționare decât tardiv și superficial, originea lor și, din nou, legarea de realizările epocilor invocate a rămas încă de lămurit în viitor. Ceea ce este deplin sigur este că medievalii s-au orientat după ele, iar ca să le facă și utile, au trebuit să le reamenajeze.

Cea mai veche informație scrisă păstrată (1331) se referă la Ioan și Iacob, fiii lui Nicolae Magnus („cel Mare”), fiul lui Simon de Râșnov. Ei ar fi fost răsplătiți de rege pentru recuperarea cetății de la Codlea, din mâinile fratelui lui Nicolae, Solomon de Brașov⁵³. Răsplata a constat în donația unor sate din Bârsa. Destul ca să pricepem că a fost vorba despre membrii unei elite greviale, cu domeniu în formare, care s-au implicat în stăpâniri de cetăți. Iar disputele și transferul de cetăți să fi fost rezultatul eforturilor de construcție a unor noi mici centre de putere, în cadrul elitelor săsești dornice de a se afirma în nobilitate. Precum se cunoaște, acest proces a fost decapitat de către regele Carol Robert, prin reînnoirea, în anul 1317, a Diplomei andreene din 1224⁵⁴. Dispariția fizică a familiei greviale locale este tainică. Ca numeroși alți sași din categorie, probabil s-au topit în rândurile patriciatului care le-a luat cu succes locul. Oricum, arheologia a produs mărturii că au existat elemente de fortificare databile în secolul XIV⁵⁵, iar capela din Cetatea de jos a fost în uz în acele timpuri (vom reveni asupra acestor elemente).

În intervalul 1388–1420, locul nu apare desemnat decât drept sat. La 1421, Râșnovul a fost complet ars de către turci. Turnura s-a produs în iulie 1427, odată cu prezența regelui Sigismund de Luxemburg (**Fig. 3**). Râșnovul a devenit târg (*oppidum*) cu drept săptămânal de derulare, cu act de constituire solemnă⁵⁶, iar noi bănuim că tot atunci i s-au cedat și drepturile asupra cetății deja construite. Poziția și calitatea specială a așezării Râșnovului s-a marcat și prin acordarea ori asumarea

(sec. XIII–XIV). Cluj-Napoca, 2005, p. 435–438, 529; Idem, *Die Burgen des deutschen Ordens im Burzenland. Zu hohen Erwartungen an eine Forschungsfrage?*, în vol. *Generalprobe Burzenland. Neue Forschungen zur Geschichte des Deutschen Ordens in Siebenbürgen und im Banat*. Hg. K. Gündisch. Köln – Weimar – Wien, 2013, p. 79–95.

⁵⁰ G. Nussbächer, *Aus Urkunden und Chroniken*. I. Kronstadt, p. 21. Urmele diviziunii s-au surprins și în 1377, cu ocazia construcției cetății Bran. *Ibidem*, IV, p. 112.

⁵¹ Printre altele, pe baza unei descoperiri întâmplătoare, F. Costea, A. A. Rusu, *Un topor Schneckenberg descoperit la Râșnov-Cetate*, în *Cumidava*, 29, 2007, p. 28–33. Cultura Wittenberg este bine atestată prin fragmente ceramice, nu prin complexuri.

⁵² F. Costea și-a modificat ulterior opinia despre caracterul locuirii dacice la Râșnov, dar i-a scăpat în mod gratuit afirmația potrivit căreia „În mod surprinzător, cea mai slab reprezentată de artefacte este locuirea medievală.” (*Un interesant mormânt descoperit la Râșnov-Cetate (județul Brașov)*, în *Angustia. Arheologie*, 12, 2008, p. 101).

⁵³ *Urkundenbuch*. I. nr. 494, p. 449–450. În 1341, cei doi frați apar desemnați drept „greavi de Brașov”. *Ibidem*, nr. 561, p. 511–512. Iacob pare să fi trăit până prin 1362–1379. Cum apreciază G. Nussbächer, *Aus Urkunden und Chroniken*. IV. Kronstadt, 1994, p. 112.

⁵⁴ Despre aceasta, vezi A. A. Rusu, *Castelarea carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate* (sec. XIII–XIV). Cluj-Napoca, 2005, p. 408.

⁵⁵ Sugestia de datare și la *Ibidem*, p. 529.

⁵⁶ *Urkundenbuch*. IV. nr. 2015, p. 315–316. Prezența îndelungată a suveranului și-a lăsat amintirea printr-o mare pictură de pe una dintre porțile Brașovului, care a rezistat repictată până în secolul XVIII. Noi folosim această imagine, pusă în circulație de către Radu Popica.

directă, apoi recunoscută public, a unui blazon ori însemn heraldic. Despre vechimea acestuia din urmă nu avem nicio informație sigură. Că a fost receptat și mereu utilizat, o arată și transferarea sa ca însemn de marcă a vitelor din comunitate. Numai că rigorile de acolo au schematizat reprezentarea la ceva asemănător cu un sfeșnic cu trei brațe⁵⁷. Nicio astfel de dotație regală ori folosință nu va putea fi asociată unui simplu sat. Pentru oricine citește corect derulările istorice, ar fi suficient pentru a pune definitivă stavilă la a mai socoti că principala înălțare arhitectonică a localității Râșnov ar fi fost singură cu o calitate socială inferioară și diferită de a oamenilor din ea.

Cum vom observa, cel puțin Feldioara era sigur mai veche și fără vreo relație cu țărani constructori ori stăpâni. Cazul evoluției similare/paralele este oferit și de cetatea de la Rupea, a cărei salvare, renaștere și supraviețuire îndelungată s-a datorat tot cedării sale sașilor din scaunul din care făcea parte. Evenimentul a avut loc în exact același context. Aceasta după ce, în cazul ei, știm foarte sigur că multă vreme servise ca simbol de autoritate regală locală, pentru a face irepetabil gestul revoltei din anul 1324.

S-a bănuț că, de atunci, cetatea a fost pregătită pentru noi invazii turcești⁵⁸. Însă atestările certe lipsesc. În fapt, marilor expediții le-au luat locul incursiunile rapide și nepregătite să ia cu asalt ziduri de cetăți. Astfel încât ceea ce știm despre Râșnov, din izvoarele trecute prin ciurul vremurilor, sunt date puțin utilizabile. De pildă, la 1455 înregistrăm un incendiu catastrofal la Râșnov. Dar el avea două puncte de acțiune: jos, la poalele cetății, ori sus, în ea.

Ne referim în continuare la cea de-a treia și ultima perioadă de funcționare a cetății. În mod neașteptat, nici acum informația nu este excesiv de bogată, comparată cu cea a veacului precedent. Referiri interne și mult mai revelatoare, ale secolelor XVI–XVII, abia dacă au avut parte de vreo rememorare istoriografică. În mod sigur nu este vorba numai despre o distrugere exagerată a izvoarelor, ci mai mult despre felul în care ele s-au dispersat și pot fi astăzi controlate. Fie că ele s-au strecurat prin documente de arhivă, cronici, fie chiar de pe zidurile perimetrului construit. Este păcat, pentru că acele surse defineau cetatea în ochii contemporanilor ei, măcar pentru ultima sa perioadă de viață activă.

Posedăm o consemnare din anul 1522, în care se menționează faptul că râșnovenii au cumpărat de la Brașov două archebuze „bărboase”, la prețul de zece florini, pentru a le utiliza în „castel”⁵⁹. Se poate socoti că este o premieră de atestare a fortificației. Anul menționat îi implica pe râșnoveni și în alte activități militare, legate de paza drumului prin pasul Bran⁶⁰. Știm că ei au aprovizionat cu piatră Brașovul, în 1525, cu prilejul construcției Turnului sfatului⁶¹. Acestea sunt doar mărturii de conjunctură care ne dovedesc faptul că localnicii erau deplin pregătiți nu numai să-și amplifice fortificația, dar și să o apere. Pentru un plus de culoare, galeria de chipuri pictate pe corul bisericii evanghelice locale (**Fig. 2**), ne apropie întrucâtva de trăitorii de la 1500.

Într-o notă de subsol a monografiei germane mai vechi a Râșnovului se citesc descrieri de inscripții astăzi dispărute, care conțin, printre altele, grupul de cifre 153(0?) și referiri la un blazon

⁵⁷ *Das Burzenland*. V/1, tab. 68. *Signetbuch aller Brennczeichen damitt das Vieh in allen Gemeinen der Sieben Stüell gezzeichnet wird, artig und eygentlich abge mahlt 1577*. Colecția manuscrise Brukenenthal, p. 2; tab. 69. *Abbildung der in den sächsischen Ortschaften bestehenden Viehbrandzeichen nach den einzelnen Stühlen und Districten geordnet*. Hermannstadt, 1826.

⁵⁸ G. Nussbächer, *Aus Urkunden und Chroniken*. IV. Kronstadt, 1994, p. 114. Autorul a presupus că, pe la 1432, cetatea nu era încă capabilă să reziste unui asediu turcesc.

⁵⁹ R. Bergel, *Rosenau. Ein Heimatbuch*. III. [Seeheim-Jugenh.], 1978, p. 85.

⁶⁰ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*. Kronstadt. I. 1886, p. 464.

⁶¹ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*. Kronstadt. II. 1889, p. 619.

(*scheint ein Wappen gewesen zu sein*) cu un cap de câine (*Kopf eines Hundes*)⁶². Doar că cele două elemente subsumate amintesc amarnic de suspect de domnia lui Ioan Szapolya (1526–1540) și particularul său blazon care conținea un canid (**Fig. 3**). Asemenea mărturii au fost legate întotdeauna de șantiere de construcție în care suveranul a fost în vreun fel implicat. Nu există o dovadă mai bună pentru o intrare în atenție, la nivel de putere centrală.

În prima jumătate a secolului XVI, localitatea a fost aleasă ca loc de popas și găzduire pentru demnitari ori diplomați. Ceea ce trebuie să însemne că dispunea de spații potrivite cunoscute și apreciate ca atare. Greu de crezut că acestea s-ar fi aflat în afara perimetrului cetății. Un foarte bun exemplu al intrării cetății în vizorul vremii este consemnarea lui Giovanni Andrea Gromo, mercenar italian din Bergamo și scriitor de ocazie (1564)⁶³.

Din categoria surselor neconvenționale, s-a apreciat că la 1530, pe portretul judei Brașovului, Lukas Hirscher, alături de Bran ar fi fost pictat și Râșnovul⁶⁴. Interpretarea este însă eronată, al doilea obiectiv fiind legat de dealul Sf. Martin din vecinătatea imediată a orașului. După doi ani (1532), s-a tipărit la Basel cunoscuta hartă a lui Johann Honterus. Pe ea, Râșnovul are o grafică aparte, care îl deosebește de localitățile vecine: lângă iconița care îi marchează biserica fortificată, apare un deal încoronat de o mică cetate (**Fig. 4**).

Dintr-o dată, la 1550, descoperim în acte o stradă a cetății și numele lui Ryemers Thonch, ca *Burch Hieder* (probabil provizor)⁶⁵. Este prima dovadă irefutabilă că cetatea era organizată în mod aparte. De obicei, provizorul îl dubla pe castelan ori căpitan, fără să le acopere atribuțiile. Însă funcția din urmă se putea asuma și de către judele ales al târgului.

O altă mărturie, care vorbește despre prezența în cetate a principelui Ioan al II-lea Sigismund Szapolya, în anul 1562, a fost reținută de o cronică locală: *Hic fuit Johannes Secundus rex 1526* (incorect, cu ultimele două cifre inversate)⁶⁶. Data reală pare să fie însă 1563, chiar cu precizarea zilei de 13 aprilie (*feria III. Pasc.*), când *Fuit sua Maiestas etiam in nostra arce Rosenav* a venit de la Brașov însoțit de suita compusă din călăreți și pedestrași (*aliquot militibus equitibus et peditibus*)⁶⁷. Se sugerează trei lucruri esențiale: socotirea cetății drept bun al întregului district săsesc al Brașovului, implicarea princiară posibilă, prin finanțarea unora dintre clădiri (curtine ori turnuri) și o inaugurare de lucrare care va fi avut loc în prezența sa. Actul nu este unul ieșit din comun. Toți regii și principii se socoteau proprietarii ultimi ai bunurilor din țara lor, simțindu-se obligați să facă gesturi materiale pentru a-și sprijini supușii în construcțiile lor. Să ne amintim doar că actul privilegial, venit de la regele Sigismund de Luxemburg, în secolul precedent, a schimbat radical istoria Râșnovului și a fost reînnoit tocmai cu același prilej al vizitei principelui de la Alba Iulia. Cum am discutat ceva mai sus, există sugestii că și părintele ultimului Szapolya a fost implicat în istoria locurilor. Iar numele de „arx” nu reprezintă decât un termen ajuns la modă, în terminologia castelologică de epocă⁶⁸.

⁶² J. Gross, E. Kühlbrandt, *op. cit.*, p. 70, nota 1.

⁶³ *Călători străini despre Țările Române*. II. București, 1971, p. 358.

⁶⁴ Muzeul Brukenthal Sibiu, Galeria de artă, inv. 416. Reprodus în J. Bielz, *Porträtkatalog der Siebenbürger Sachsen*. Hamburg, 1936, nr. 488, p. 43. Despre el, la modul general, G. Nussbacher, *Contribuții cu privire la tabloul judei Brașovului Likas Hirscher*, în *Culegere de studii și cercetări. Muzeul regional Brașov*, 1, 1967.

⁶⁵ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*. Kronstadt. III. 1896, p. 19–21.

⁶⁶ J. Gross, E. Kühlbrandt, *op. cit.*, p. 72.

⁶⁷ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*. VIII/2. Kronstadt – Heidelberg, 2002, p. 12.

⁶⁸ În aceeași sursă citată, există menționările de „arce Schagvár” (= Sătmár) sau „arcis Waradiensis” (= Oradea). *Ibidem*, p. 26, 122. Precum se vede, deși cu mărimi și importanță inegală, toate s-au identificat prin același termen.